

Navratil Szonja¹

Vámbéry Rusztem – A közíró, az ügyvéd és az egyetemi oktató²

Absztrakt

A tanulmány Vámbéry Rusztem publicisztikai munkásságát dolgozza fel, valamint ismerteti a két leghíresebb ügyét, melyekben Rákosi Mátyás és József Attila védőjeként járt el. Vámbéry újságírói munkájából kiemelten a nacionalizmus, a tudomány és az egyetemi oktatás körében keletkezett munkáit vizsgálom meg. Az elemzett újságcikkek közös jellemzője a polgári radikalizmus eszmerendszere, illetve a szerző ironikus stílusa. A Rákosi per esetében Vámbéry védőbeszédei, a József Attila elleni rágalmozási vád során pedig a korabeli újságcikkek alapján ismertetem.

Kulcsszavak: Vámbéry Rusztem, publicisztika, nacionalizmus, polgári radikalizmus, Rákosi per, József Attila elleni rágalmozási eljárás

Abstract

The study examines the journalistic work of Rusztem Vámbéry and presents his two most renowned legal cases, in which he acted as defense counsel for Mátyás Rákosi and Attila József. From his journalistic oeuvre, particular attention is given to his writings on nationalism, science, and university education. The analyzed articles are unified by their adherence to the ideological framework of bourgeois radicalism and by the author's distinctive use of irony. In the case of the Rákosi trial, Vámbéry's defense speeches are analyzed, while in the defamation case against Attila József, the study relies on contemporary newspaper reports to reconstruct the proceedings.

Keywords: Rusztem Vámbéry, journalism, nationalism, bourgeois radicalism, Rákosi trial, the defamation case against Attila József

¹ Egyetemi adjunktus. ELTE ÁJK Jog- és társadalomelméleti tanszék. navratil@ajk.elte.hu

² DOI 10.59558/jesz.2025.3.145

Vámbéry Ruzstem tudományos, illetve publicisztikai tevékenységével meglepően kevés tudományos szöveg foglalkozik, az egyébként fordulatokban gazdag szakmai életét csupán néhány rövid újságcikk tárgyalja.³

Vámbéry kriminológiai munkásságát Lévy Miklós elemzi tanulmányában, ahol ismerteti kriminálantropológiai és kriminálszociológiai nézeteit, valamint a büntetőpolitikáról alkotott elképzeléseit.⁴ Publicisztikáit a Valuch Tibor által szerkesztett *Mennyei Pilvax* című kötet mutatja be részletesen,⁵ ez a kötet azonban kifejezetten a szerző közírói tevékenységére koncentrál, a jogtudományban, illetve ügyvédként elért eredményeivel nem foglalkozik. A Magyar Kriminológiai Társaság honlapja szerint „Vámbéry Ruzstem a századforduló radikális értelmiségének egyik kiemelkedő képviselője, a kriminológia első kinevezett tanára.”⁶ A munkásságát feltáró hiányok ellenére ugyan Vámbéry nevét emlékérem őrzi, valamint a Magyar Kriminológiai Társaság által szerkesztett emlékkötet foglalkozik az életművével,⁷ Vámbéry teljes munkásságát bemutató tanulmány, vagy monográfia még nem létezik.

E tanulmány alapját a Valuch Tibor szerkesztette kötetben megjelent írások, valamint az Országgyűlési Könyvtárban fellelhető írásai adják. Vámbéry terjedelmes publicisztikai munkásságából a nacionalizmus témáját választottam ki, polgári radikalizmusa, nacionalizmusellenessége ugyanis egész életét végig kíséri, így számos írásában jelenik meg ez a kérdéskör. Az ügyvédi tevékenységéből két pert ismertetek, az 1935-ben folyamatban volt Rákosi Mátyás elleni büntetőeljárást, amely a vádlott bűnösségének megállapításával zárult, illetve az 1924-ben József Attila ellen istengyalázás miatt indult eljárást, ahol felmentő ítélet született. Végezetül foglalkozom Vámbérynek a tudománnyal és az egyetemi szférával kapcsolatos írásival, mert bár 1920-tól nem oktathatott itthon, lélekben élete végéig egyetemi oktató maradt.

I. Életútja

Vámbéry Ruzstem a diploma után az Igazságügyi Minisztérium törvényelőkészítő osztályán dolgozott, majd egyetemi magántanár lett, végül az októberi forradalom idején a rendes egyetemi tanári, később pedig a dékáni pozíciót is betöltötte egy rövid ideig. Aktívan részt vett a korszak tudományos életében, a Jogtudományi Közlöny szerkesztője, a Huszadik Század, majd a Századunk szerkesztője, valamint a Társadalomtudományi Társaság tagja is volt. Bár vezető szerepe nem volt az őszirózsás forradalomban, egyetemi oktatói állását nem tarthatta meg, ezért ezt követően ügyvédi praxist nyitott. Vámbéry nemcsak a véleménynyilvánítás szabadságáért állt ki védőként, de képviselt szegényeket, vagy politikai okokból megvádoltakat, attól függetlenül, hogy azon eszmékkel egyetértett-e, vagy sem. Így

³ Barna Barbara: Vámbéry Ruzstem – A kriminológus kultúrember. In Jogi fórum, 2019.03.01. <https://www.jogiforum.hu/arckepcsarnok/2019/03/01/vambery-rusztm-a-kriminologus-kulturember/> (2025. október 10.); Sárosi Péter: Vámbéry Ruzstem: a gondolatszabadság prófétája. In MÉRCE, 2018. november 4. <https://merce.hu/2018/11/04/vambery-rusztm-a-gondolatszabadsag-profetaja/> (2025. október 10.); Hamza Gábor: Emlékezés Vámbéry Ruzstemre (1872-1948), a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjára. [https://mta.hu/data/dokumentumok/egyeb_dokumentumok/2022/V%C3%A1mb%C3%A9ry_HAMZA_2022_\(02\).pdf](https://mta.hu/data/dokumentumok/egyeb_dokumentumok/2022/V%C3%A1mb%C3%A9ry_HAMZA_2022_(02).pdf) (2025. október 10.).

⁴ Lévy Miklós: Szemelvények Vámbéry Ruzstem munkásságából, észrevételek Vámbéry Ruzstem munkásságáról. In Balogh Judit – Koncz Ibolya Katalin – Szabó István – Tóth J. Zoltán (szerk.): *Studia in honorem Istvan Stipta*: 65. Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2017, 243-258. o.

⁵ Valuch Tibor (szerk.): *A mennyei Pilvax, Századvég*, Budapest, 1994.

⁶ Vámbéry- és Viski-Érem. (Magyar Kriminológiai Társaság) https://www.kriminologia.hu/magyar-kriminologiai-tarsasag_vambery-es-viski-erem

⁷ Kónyáné Dr. Kutrucz Katalin (szerk.): Takács Éva: Vámbéry Ruzstem: Vámbéry Ruzstem emlékkötet, Válogatás Vámbéry Ruzstem műveiből. MTA Magyar Kriminológiai társaság, Budapest, 1986.

lett ügyfele, Fényes László, a hazai oknyomozó újságírás atyja,⁸ Szántó Miklós, József Attila, vagy éppen Rákosi Mátyás. Azt is mondhatjuk, hogy „[i]lyen értelemben ő a mai jogvédő szervezeteknek, a TASZ-nak, a Helsinki Bizottságnak és Amnesty Internationalnak az egyik legfontosabb szellemi elődje Magyarországon, a két világháború közötti időszak egyik ikonikus ellenzéki figurája.”⁹

Ahogy kortársa Csécsy Imre fogalmaz „20 éven át abból élt, hogy az apjától Vámbéry Ármintól örökölt értéktárgyait adogatta el” (...) „számos anekdota keringett arról, hogy a professzor úr nemcsak, hogy a legkritikább esetben fogadott el honoráriumot védői munkájáért, hanem szegény klienseit fölmentett vagy elítélt védenecseit saját zsebéből segélyezte.”¹⁰

Publicistaként hatalmas életművet hagyott hátra, ugyanis nemcsak az általa szerkesztett Századunk folyóiratba, hanem más korabeli újságokba is írt. Rendre visszatérő témája volt a nacionalizmus kritikája, a korszakból fakadóan a háború és a béke kérdésköre, illetve a demokrácia és a különböző szabadságjogok értelmezése. Élete végéig folyamatosan küzdött a Bethlen-féle nyílt választójog ellen, kivételesen széleskörű tudása folytán nemcsak a magyarországi közélettel, hanem külpolitikai témákkal is foglalkozott.¹¹ Magát a polgári radikalizmus képviselőjének tartotta, a családból hozott polgári attitűdje szinte valamennyi írásában megmutatkozott, olyannyira, hogy még ma a 21. században is sokszor radikálisnak érezzük nézeteit.

Vámbéry közéleti éleslátásáról tanúskodik, hogy már idejekorán észrevette a szélsőséges, náci eszmékben rejlő veszélyeket, szerinte „[a]ki az 1938. év küszöbén más problémát is lát, mint azt, hogy a világot melyik táján és mikor fogja lángba borítani a nagy tűzvész (...) az vagy a tudatlan ember egocentrizmusában, vagy a tudósnak irigylésre méltó korlátoltságban szenved.”¹² Az Anschluss után disszidált, mivel már rajta volt a rendszer feketelistáján, először Csehszlovákiában majd Angliában élt, végül az Egyesült Államokban, New Yorkban telepedett le, ahol a New School főiskolán kapott katedrát. A háború alatt a Harc című folyóirat szerkesztője volt. A háború után hazatért és 1947-ig meghívott képviselőként dolgozott először az Ideiglenes Nemzetgyűlésben, majd az Országgyűlésben, rövid ideig washingtoni nagykövet volt, majd miután lemondott posztjáról, 1948. októberében szívinfarktusban halt meg.¹³

Csécsy Imre, aki szerkesztőtársa volta a Századunk folyóiratnál, Vámbéry halálakor írt megemlékezésében így emlékszik meg a szerzőről „[a] Századunk ebben a sötét korszakában a baloldali szellemnek jóformán egyetlen fényforrása volt Magyarországon, ő volt ebben az időben a kultúremberiség kinevezett nagykövete, az októberi forradalom után, az elárvult progresszió egész itt maradt gárdájának ő lett a középpontja”¹⁴. [...] „Tudása hírneve s ezen felül [...] az a köztudomású tény hogy keresztapja a néhai VII. Edward angol király volt a tekintélytisztelő Magyarországon valamelyest szellemi területen kívüliséget biztosított neki”. Ahogy Csécsy fogalmaz „[...] lapokban könyvekben nyilvános ankéton és különböző egyesületekben nem utolsósorban pedig az úri Magyarország osztály bíróságai előtt senki sem merte nyíltan kimondani az igazságot, mint ő.”¹⁵

⁸ Sárosi: i.m.

⁹ Uo.

¹⁰ Csécsy Imre: Vámbéry Rusztem 1872-1948, 452. o. In Századunk, 1948. <https://adt.arcanum.com/>

¹¹ Barna: i.m., Sárosi: i.m., Valuch: i.m.

¹² Vámbéry Rusztem: Háború és béke. In Valuch: i.m. 225. o.

¹³ Valuch Tibor: „Eretnekségek” magyarázója. In Valuch: i.m. 397-405.

¹⁴ Csécsy: i.m. 450 o.

¹⁵ Uo.

II. Polgári radikalizmusa – nacionalizmus ellenessége

Vámbéry a polgári radikalizmus képviselőjeként minden szempontból elutasította a nacionalista gondolkodást, és nemcsak, hogy erőteljes kritika tárgyává tette, hanem sokszor kifejezetten az ironia és a gúny eszközeivel illette a nacionalista eszméket. Radikalizmusa olyan erős volt, hogy a nemzettel, a nemzeti érzéssel és annak kifejeződésével kapcsolatos felvetései, meglátásai ma is rendhagyónak tekintendők.

A Nacionalizmus című írásában általánosságban fogalmazza meg a gondolatait, egyfelől kijelenti, hogy „[k]orántsem állítom, hogy annak a bizonytalan valaminek, amit nemzeti hovatartozásnak nevezünk, ne lenne hatása az egyén tehetségének és erkölcsi tulajdonságainak fejlődésére.”¹⁶ Másfelől azonban leszögezi, hogy „[l]ehetséges ugyan, hogy két azonos kultúrszínvonalon álló nemzet közül az egyik aránylagosan több vagy kiválóbb képességű tudóst, művészt, feltalálót stb. termel, mint a másik, de, hogy ezt nemzeti sajátosságának köszönheti s hogy ez nemzeti mivoltának „érdeme”, azt csak olyas valaki állíthatja, akinek logikája épp oly gyöngye lábon áll, mint szociológiai és lélektani tudása.”¹⁷

Ironikusan áll a magyar nacionalizmushoz, amikor azt mondja, hogy „[...] a nacionalizmus szemében a nemzetnek soha sincsenek rossz tulajdonságai és szinte meglepő, ha a magyar nacionalizmus legalább a pártoskodást és visszavonást, mint „turáni átkot” hajlandó elismerni.”¹⁸

Bírálja a nemzetieskedést, illetve annak külsőségekben történő túlzó megnyilvánulásait is, megjegyezve, hogy aki ezzel nem értett egyet, azt rendszerint hazafiatlannak tartották. „Akik tehát a nemzeti jelleget nem annyira a díszmagyarban, a hazug paraszti romantikában, hazafias szavalatokban, a legendás múlt visszaírásában és a gyermekes öndicsőítésben, hanem a magyar földön termelt versenyképes gazdasági és szellemi értékekben, a népmilliók életakaratóban látják, akármily nagy számát teszik is a népnek, nem tarthatnak igényt a nemzeti cím és jellegre.”¹⁹

Ugyancsak ezt a nemzetieskedő hangvételt gúnyolja, amikor arról ír, hogy egy nemzet megítélése attól függ, minél nagyobb az országban a népszaporulat, és minél többen beszélnek az adott nyelvet. „Régen, amikor boldog emlékű Rákosi Jenő a harminc millió magyar délibábjával csalogatta a B. H. előfizetőit, szállóige volt, hogy „nyelvében él a nemzet”. Ha ez igaz volna, akkor épp oly kevésbé lehetne megérteni a svájci vagy a belga egységes nemzeti érzést, mint a szerb-horvát nemzeti ellentétet.”²⁰

Az 1930-as népszámlálási eredményekre reflektálva kifejti, hogy a népesség növekedése szerint nem áll összhangban a gazdasági és társadalmi jóléttel, úgy véli nem a lélekszám a fontos, mert nem hiszi, hogy „[...] valamely népnek akár jóléte, akár kultúrértéke akár nemzetközi súlya a házinyulak vagy a baktériumok társadalmában uralkodó értékítéllettől függne.”²¹ Vámbéry rámutat a népesedés és a csecsemőhalálozás közötti összefüggésekre is, „egy zokszó nem sok, de annyi se esik a statisztika berkeiben, hogy a 17,7%-os csecsemőhalálozási arányszámmal még tartjuk a világverő rangsort Európában.”²² Végezetül, úgy fogalmaz, hogy „[f]el lehetne vetni a kérdést, hogy [...] vajon Chile, Oroszország és

¹⁶ Vámbéry Ruzstem: Nacionalizmus. In Vámbéry Ruzstem: Eretnek magyarázatok a nacionalizmusról, Viktória Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1936, 13. o. (Vámbéry 1936a)

¹⁷ Uo.

¹⁸ Vámbéry 1936a: 18. o.

¹⁹ Vámbéry Ruzstem: Nemzeti és „nemzeti”. In Vámbéry Ruzstem: Eretnek magyarázatok a nacionalizmusról, Viktória Könyvkiadó Vállalat, 1936, 21. o.

²⁰ Vámbéry 1936a: 10. o.

²¹ Vámbéry Ruzstem: Az amerikázó gólyamadár. In Valuch: i.m. 349. o.

²² Uo. 350. o.

Egyiptom, amely a természetes szaporodásban vezet, annival boldogabb-e, mint Anglia, Franciaország, vagy Svédország [...].²³

Amikor valakit 40 pengőre ítélnék, mert illetéktelenül Horvát helyett Horvátnak nevezi magát Vámbéry Rusztem egy teljes cikket szentel a kérdésnek. Vámbéry szerint „[...] itt voltaképpen nem is naiv nemzeti túlbuzgalomról van szó, hanem a th-ból és az y-ból származó hasznok jogosulatlan megszerzéséről.”²⁴ Szerinte azok a felelősek ezért, akik „[...] elnézik, vagy lehetővé teszik, hogy az ábc egyes betűi a közéletben kamatoztathatóak legyenek.”²⁵ Majd így fogalmaz „[m]i egyebe maradt ennek a szegény középosztálynak, amelyet a valorizálatlan záloglevelek és állampapírok tönkretettek, mint a keservesen összekuporgatott th-ja és y-ja; nem tűrhető tehát, hogy illetéktelen elemek tetszés szerint önkényesen bele markoljanak a nemzeti közvagyonba.”²⁶ Végezetül megállapítja, hogy „[i]gaz, hogy a nevek ósdi írás módja, az y, a h és társai nem jelentenek nemességet, de épp úgy szimbólumai a rendiség látszatának, mint ahogy magában az ipszilon-komplexumban a feudalizmus csökevénye jelképesül.”²⁷

A magyar uram-bátyám világot sem hagyja szó nélkül, a Magyar Panama című írásában fogalmazza meg, hogy miben látja a hazai korrupció jellegzetességeit. „Van Panama, de „ez nem disznóság”, mert „alapja az úriság és tisztesség”. Igaz ugyan, hogy előnyökhöz juttat egyeseket mások rovására, de ellenszolgáltatás nélkül és kedvezményeiben csak az részesülhet, aki úriember, tisztességes ember, de ki van közösítve belőle mindenki, akinek az úri mivoltához, vagy tisztességéhez szó férhet.”²⁸ Vámbéry itt azt az ellentmondást karikőrözi ki, hogy milyen különbségek vannak állampolgár és állampolgár között, az úriemberek a bürokrácia útvesztőiben minden további nélkül előnyöket élveznek, a többiek kárára, és ezt nemcsak elnézi a magyar társadalom, hanem még büszke is erre az egyenlőtlenségre. „Ugyan miféle *európai* erkölcs az, amely jogosultnak hirdeti a bürokrácia okvetetlenkedését a Senki Jánossal szemben és miféle *magyar* erkölcs az, amely külföldre szánt propagandairatokban és giccses műalkotásokban magasztalja a magyar parasztnak nagyszerű etikáját, de idehaza a becsület és tisztesség biztosítékát a kaszinótagok kiváltságában látja.”²⁹ [...] „Megengedem, hogy ilyen hajmeresztő igazságtalanság előfordulhat akár Londonban, akár Berlinben, de nem találkoztam sem angol, sem német irodalomban, költővel, de még az annyira lesajnált Balkánon sem, aki e visszaélést az országos erkölcs szilárd alapkövének dicsőítené.”³⁰

A jogalkotásban megmutatkozó nacionalizmusról szól a Liliputiak védik meg Gullivert című írása, amelynek apropója az, hogy történelmi hősöknek kívánnak büntetőjogi védelmet adni, azért, hogy ne lehessen Kossuth Lajost „mohó, falánk és önző politikusnak”, vagy Petőfi Sándort „szájhős hazafinak” nevezni.³¹ Vámbéry szerint „[...] a politikai dekadenciának a csalihatatlan ismérve a tekintélyt védő törvények elszaporodása. [...] Nem is meglepő tehát, hogy a háborút közvetlenül megelőző és követő korszaknak termékei voltak a hatóságot, királyságot, becsületet, állami és társadalmi rendet, közerkölcsiséget stb. védő részben igen kétes értékű törvényalkotások.”³² Véleménye szerint a haza nagy történelmi hősei nem szorulnak jogi védelemre, mert „ha a liliputiak megvédik a Gullivereket, ezzel méltán mutatják azt a látszatot, mintha egy kategóriába tartoznának, mert óriások rendszerint nem szorulnak törpék védelmére.”³³

²³ Uo.

²⁴ Vámbéry Rusztem: Ipszilon, Há és társai. In Valuch: i.m. 193. o.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo. 191. o.

²⁷ Uo. 196. o.

²⁸ Vámbéry Rusztem: „A magyar panama”. In Valuch: i.m. 332. o.

²⁹ Uo. 333. o.

³⁰ Uo.

³¹ Vámbéry Rusztem: Liliputiak védik meg Gullivert. In Valuch: i.m. 369. o.

³² Uo. 370. o.

³³ Uo.

Radikalizmusa talán a legjobban a sportteljesítményekkel kapcsolatos nemzeti érzések teljes elutasítása körében érzékelhető. Sarkos véleménye szerint „[a]zokat a tíz-és százezreket, akik lélegzetvisszafojtva izgulnak és őriöngve tombolnak a futballmeccseken, bizonyára nem a közegészség javításának tudata hevíti, hanem a játékoskockázat csábító ereje vagy legjobb esetben ostoba rövidlátó érzés, amely nemzeti diadalt lát abban, ha a saját fajtájabeli sikeresebben rúgja a labdát, mint az idegen csapat.”³⁴ A hatalom és a sport viszonyában arra jut, hogy a „[...] sport kiválóan alkalmas, hogy a figyelmet elterelje a politikától, hogy elbódítsa a tucatember öntudatát, amellyel esetleg sorsának intézésébe be akarna avatkozni. Ezért kísérik a hatalom birtokosai a sportörület legkülönbözőbb megnyilvánulásait nagyobb rokonszenvvel és több figyelemmel, mint akármilyen tudományos rekordot, szociális reformművet, vagy művészeti alkotást.”³⁵

Ugyanezt a radikalizmust látjuk megnyilvánulni akkor is, amikor Szent-Györgyi Albert Nobel-díja kapcsán a tudományos teljesítményekről ír. Vámbéry nemzetről alkotott képét jól mutatja, hogy „[...] mert bár az érdem kizárólag Szent-Györgyi professzor tehetségéből és szorgalmából fakad, minden nemzetnek méltán örömet okoz, ha mentől több és kiemelkedőbb szellemi kiválóságot mondhat magáénak.”³⁶ Ugyanakkor megkérdőjelezi az egyéni teljesítmény nemzetre vetítésének helyességét, mikor azt írja, hogy „[m]ég nagyobb fogyatékoságot árul el az ünneplés módja, amikor a magyar nacionalizmus számára foglalta le a dicsőséget, amelyet a „Nobel-díjas Szent-Györgyi” saját munkájával elsősorban önmagának szerzett.”³⁷

III. Vámbéry mint védőügyvéd

III. 1. Rákosi pere

A Rákosi Mátyás ellen 1935-ben lezajlott büntetőeljárás egyik különlegessége, hogy maga Vámbéry Rusztem publikálta az első- és másodfokú eljárásban elmondott vád- és védőbeszédeket, valamint a vádlott utolsó szó jogán megfogalmazott mondatait, illetve a két ítéletet. A kötet ráadásul két kiadást is megélt, és ahogy arra az előszóban Vámbéry is utal, ez az érdeklődés az ügy politikai jellege miatt állhatott fenn. A Rákosi per másik különlegessége is a politikai aspektusából fakadt, az ügyész, a bíróság és persze Vámbéry mint védőügyvéd is a büntetőjogi érvelésen túl behatóan foglalkoznak a kommün körüli történelmi és társadalmi folyamatokkal. Ahogy Csécsy Imre fogalmazott „Rákosi Mátyás védőbeszéde nem csak jogilag volt bravúros hanem valóságos társadalom bölcséleti tanulmány volt.”³⁸

Vámbéry Rusztem első és másodfokon elmondott védőbeszédei két nagy kérdéskört érintenek, egyfelől tartalmazzák a konkrét büntetőjogi érvelést, másfelől nagyívű történelmi perspektívában mutatják be a forradalom természete és a kommün alatt történt események büntetőjogi megítélésében fellelhető konfliktusokat.

A vád tárgya Rákosi Mátyás kommün alatt tanúsított magatartása volt. A vád a bizonyítékait a kormányzótanácsi jegyzőkönyvek aláírásaira, illetve tanúvallomásokra alapította. A jogi érvelését Vámbéry arra alapozta, hogy megkérdőjelezte a kollektív büntetőjogi felelősségre vonás lehetőségét, mondván a vádirat alapja „ú. n. kormányzótanács jegyzőkönyvei mégsem „ügy nevezettek”, hanem szinte közokirati jelentőségűek. Mert különben, hogy lehetne R. M.-t felségsértéssel, lázadással, 44 rdb. gyilkosságra irányuló

³⁴ Vámbéry Rusztem: Olimpiász. In Valuch: i.m. 366. o.

³⁵ Uo. 367. o.

³⁶ Vámbéry Rusztem: A Nobel-díj nyertese. In Valuch: i.m. 329. o.

³⁷ Uo. 330. o.

³⁸ Csécsy: i.m. 453. o.

felhívással vagy felbujtással és pénzhamisítással pusztán azon az alapon vádolni, hogy nyolc ú.n. jegyzőkönyvben neve a jelenvoltak között szerepel. Társadalmi eseményeknél mindig akadnak állandó, szinte hivatásos jelenvoltak, azok, akikről a Pester Lloyd azzal a stereotíp bevezetéssel szokott megemlékezni: „Unter den Anwesenden bemerkten wir...”³⁹ A védelem startégiája az eljárás során végig az volt, hogy önmagukban ezek a jegyzőkönyvek nem alapozzák meg Rákosi felbújtói felelősségét, azért volt szükség Vámbéry szerint a kollektív felelősség megállapítására, mert Rákosi ellen közvetlen bizonyítékok nem álltak rendelkezésre, csak a kormányzótanácsi jegyzőkönyvek igazolták azt, hogy jelen volt a döntések meghozatalánál. A másodfokon elhangzott védőbeszédben jelzi is, hogy 83 terhelő vallomásból csak 2-3 vonatkozik közvetlenül Rákosira, de azokban is csak megemlíti a nevét.⁴⁰

A védőbeszéd másik jogi pillére az időbeliség problémája volt, azaz, hogy „[n]ehezebben érthető s mindezekig még senki nem adta illetékes magyarázatát annak, hogy a kir. ügyészség R. M. jelenlétét az 1919 tavaszán tartott kormányzótanácsi üléseken miért csak 1934 nov. 10.-én vette észre, holott R. M. tudvalevőleg 1925 óta szinte tüntetőleg jelen volt Magyarországon.”⁴¹ E körben Vámbéry többször is felhívta a bíróság figyelmét arra, hogy hogyan lehet tanúkat kihallgatni egy tizenöt évvel ezelőtti cselekményről. Az elsőfokú eljárásban elmondott védőbeszédében így fogalmaz: „Ez a tíz napos főtárgyalás, 2-3 új tanú kihallgatásának kivételével, részleges ismételése volt az 1920-as népbiztosi per főtárgyalásának. Második, de kevésbé javított kiadása. Amennyire javított lehetett volna, mert ma a tanúk túl nyomó részéből, akik 1920-ban az egy év előtti eseményeknek érzelmi hatása alatt állottak, már elpárolgott a vallomás tónusát befolyásoló tudatos vagy legalábbis tudatmögöttes felindulás, annyira romlott természetesen a szabatos visszaemlékezés esélye. Csak jellemző példakép említem, hogy az egyik magas értelmiségi és jó memoriájú ügyvéd tanú arra sem emlékezett, hogy 1920-ban a bíróság kihallgatta. Ugyan minő bizonyító értéke van az ily vallomásnak?”⁴²

Vámbéry történeti érvelésének központi eleme szerint „[k]özvetlen büntetőjogi érdekekkel a R. ellen indított bűnügyben csak az a kérdés bír, hogy 1919. III. 21.-én forradalom volt-e [...]?”⁴³ Majd arra a következtetésre jut, hogy a sikeres forradalom esetében a forradalomban elkövetett tetteket jellemzően nem követi büntetőjogi felelősségre vonás, „ha viszont a forradalmi megmozdulás kudarcra végződik, a leverte forradalom részeseinek büntetőjogi felelősségre vonása nem ütközik akadályokba. Nehézséget csak a harmadik eshetőség: az elvetélt forradalom okoz; amikor a külső alakjában nem erőszakos forradalom ideiglenes győzelmet arat, de mint a magyarországi proletárdiktatúrával is történt, néhány hónap múlva elbukik.”⁴⁴ Vámbéry a korábbi népbiztosi ítélet és a történeti elemzése végén úgy látja, hogy a tanácsköztársaság időszaka nem tekinthető forradalomnak, ugyanis nem történt erőszakos hatalomátvétel, mivel „[...] nemcsak az akkori miniszterek vallomásából derült ki, hogy az 1918 novemberben hazatért kommunistáknak azért sikerült Kunfiék közreműködésével a politikai hatalmat megszerezni, mert a Károly-kormány nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket [...]”, hanem az eljárásban meghallgatott tanúk is igazolták, „[...] hogy a proletárdiktatúra minden erőszak s minden ellenállás nélkül jutott hatalomhoz [...]”.⁴⁵ Végezetül megállapítja, hogy „Voltaire és Rousseau, sőt Sieyes is felelősek a történelemben a francia forradalomért, de nem büntetőjogi értelemben vett felbújtói a príbékeknek, akik Dantont

³⁹ Vámbéry Rusztem: A Rákosi per, Második az ítéletáblai tárgyalás anyagával is bővített kiadás. Budapest, 1935, 53-54. o.

⁴⁰ Vámbéry Rusztem: Rákosi Mátyás ügyének fellebbezési főtárgyalása a budapesti kir. ítéletáblán 1935. június 28. Perbeszéd és ítélet. In Vámbéry Rusztem: A Rákosi per, Második az ítéletáblai tárgyalás anyagával is bővített kiadás. Budapest, 1935, 14. o.

⁴¹ Vámbéry 1935: 54. o.

⁴² Uo.

⁴³ Vámbéry 1935: 48-49. o.

⁴⁴ Vámbéry 1935: 50.

⁴⁵ Vámbéry 1935: 55. o.

vagy a girondistákat kivégezték. Ha a történelmet összezavarjuk a joggal, sajnos, nem a történelem nyer jogi szabatossgot, hanem a jogon esik gyógyíthatatlan történelmi sérelem.”⁴⁶

A bírói jogértelmezéssel kapcsolatban Vámbéry kifejti, hogy „[n]em ok nélkül mondta ugyanis Lord Bacon, hogy „misinterpretation of law is the worst kind of tyranny” (a törvény félremagyarázása a zsarnokság legrosszabb formája), és szinte érthető, ha III. Edward angol királynak a felségsértésről szóló törvénye nem tűrte az interpretációt, hanem elrendelte, hogy a bíró kétség esetében a törvényhozóhoz forduljon magyarázatért. „[...] Minden helyes értelmezés főkélléke a hívő lélek. Hinni kell a törvény bölcsességében, mert az igaz hit mindig csodákat művel. Gorkij „Éjjeli menedékhely”-ében a fiatal leány tanácsot kér a bölcs öregtől: teljesítse-e kérésének kívánságát? „Bátran mehatsz hozzá — felelte ez —, csak mondd neki szüntelenül, milyen jó ember, nehogy ő maga elfelejtse.” Attól a hittől vezettetve, hogy a törvény bölcs, csak logikai értelmezés vezetheti a bírót a törvény helyes értelmezéséhez.”⁴⁷ A fenti eszmefuttatásból is jól látszik, hogy Vámbéry védőként is felhasználta széleskörű történelmi és irodalmi műveltséget.

Ugyancsak irodalmi példával alátámasztva érvelt a törvény előtti egyenlőség mellett, amikor így fogalmazott a védőbeszédében, hogy „[é]ppen a kommunista R. M. bűnügyében van szükség a törvény megértő alkalmazására. Ha egyébért nem, azért, hogy a tek. Törvényszék megcáfolja a magyar igazságszolgáltatásra mélyen sértő gyanúsítást, mintha a burzsoá jogrend különböző mértéket alkalmazna, aszerint, ahogy azt a tőke érdeke megkívánja. [...] Én tehát csak arra kérem a t. Törvényszéket, hogy határozatával cáfolja meg azt a gonosz rágalmat, mintha a bíróság nem a vádlottnak a cselekedetei, hanem politikai hitvallása felett ítélkezne. Tudom, hogy a bíróság nem vár a vádlottól hálát, de a vádlott sem vár a bíróságtól könyörületet, csak ennél többet: igazságot. Igazság pedig csak egy van: ugyanaz a polgárnak és a proletárnak. Oly határozatot kérek tek. Törvényszék, amely a Victor Hugó Nyomorultakjaiban oly tömören kifejezett kettős létezészt váltja ki: „Cette grande chose humaine qu’on appelle la Loi, et cette grande chose dinné qu’on appelle la Justice.”⁴⁸ A fenti érvelés ellenére Rákosit mindkét fokon bűnösnek találták felségsértés, lázadás, negyvennégy rendbeli gyilkosságra irányuló felbujtás büntetében.

III. 2. József Attila pere

A József Attila elleni büntetőeljárásról részletesen foglalkozott a sajtó, vélhetően azért, mert az elsőfokú ítélet 8 hónap fogházra és pénzbüntetésre ítélte a költőt, amely a korabeli viszonyok között is kifejezetten szigorúnak hatott.⁴⁹

Vámbéry védekezési stratégiája arra épült, hogy a véleménynyilvánítás és a művészi szabadság alapján József Attila a „Lázadó Krisztus” című versének megírásával nem követett el bűncselekményt.⁵⁰ A védőbeszéd egyfelől hangsúlyozta, hogy „[a] 19 esztendő költőket rendszerint nem szokták megérteni az emberek. Petőfi és Ady is ebben a korban az érthetlenség nehézségeivel küzdött, akárcsak most a vádlott. Az érthetlenség azonban még nem büntetendő cselekmény.”⁵¹ Másfelől Vámbéry kiemelte, hogy „a vádhatóság más költőkkel szemben sokkal elnézőbb volt, mert hiszen nem indított istenkáromlás sajtóvétsége címén sohasem bünvádi eljárást Ady Endre ellen, aki pedig egyik gyönyörű versében ezt a

⁴⁶ Vámbéry 1935: 68. o.

⁴⁷ Vámbéry 1935: 5. o.

⁴⁸ Vámbéry 1935: 81-82. o.

⁴⁹ 1. per – „A Lázadó Krisztus-per” http://archivkiallitasok.archivportal.hu/jozsefattila/elsoper/1_1.html#1t (2025. október 10.)

⁵⁰ Uo.

⁵¹ József Attila magántisztviselőt és költőt istenkáromlásért vonta ma felelőssége a bíróság. In Magyar Hírlap, 1924. július 11; 1. per – „A Lázadó Krisztus-per. i.m.

kifejezést használta: Izgága Jézus. De elnéző volt az ügyesség mindenkor Petőfi Sándorral szemben is, aki pedig az Apostol című versében ezt írja: Hét-nyolc esztendő alatt olyan tolvaj lesz, mint Krisztus. Tudtommal – mondja a védő – semmi objektív eljárást nem indított a vádhatóság Petőfi könyvei ellen.”⁵²

Az I. fokú ítélet szerint „Isten ellen intézett gyalázó kifejezéseket foglal magában, melyek a költemény keresztény olvasójának vallásos érzületét sértik, sőt megbotránkoztatják. Ekként vádlottnak – a költemény szerzőjének is tudnia kellett, hogy az inkriminált költemény Istengyalázó, közbotrány előidézésre alkalmas kitételeket tartalmaz.”⁵³ Az I. és a II. fokú ítéletében végül a bíróság megállapította József Attila büntetőjogi felelősségét, először 8 hónap, majd 1 hónap fogházbüntetésre és 20.000.-K pénzbüntetésre ítélte. Mindennek ellenére a Kúria 1925. március 24-én felmentette a költőt, mivel a bíróság szerint a vád tárgyává tett költeményben nincsenek Isten ellen intézett gyalázó kifejezések.⁵⁴ Vámbéry védekezése ebben a perben sikeres volt, hiszen az ítélet indokolásában a Kúria arra hivatkozott, „hogy az istengyalázáshoz olyan cselekmény szükséges, ami közbotrányozást okoz, ez a szépirodalmi folyóiratban megjelent vers azonban nem okozott közbotrányt és a vers címe sem istengyalázó, mert „a lázadó Krisztus” kifejezést, amely a földi igazságtalanságokat szimbolizálja, már nagyon sokan használták az irodalomban.”⁵⁵

IV. Tudományos szabadság

Vámbéry számára fontos volt az egyetemi oktatói identitása, még 1937-ben, sok év ügyvédi praxissal a háta mögött is nehezményezte, hogy 1920 után nem engedték tanítani.⁵⁶ Az eltiltás oka egyértelműen az volt, hogy az őszirózsás forradalom után szerepet vállalt a politikában. Sem a számos büntetőjogi és kriminológiai értekezése nem számított, sem a fent már hivatkozott széleskörű társadalomtudományos tudása, egyedül a politikai nézetei miatt nem mehetett vissza az egyetemi falai közé.

Az akadémiai szabadság elkötelezett híveként A Nyílt Levél Bethlen Istvánnak című írásában Vámbéry a hazai egyetemi oktatás világnézeti problémáira hívta fel a figyelmet. Hevesen vitatta a kultuszminiszter azon megállapítását miszerint az helyes lenne, hogy az egyetemi tanári kinevezések esetében a mindenkor kormányzat figyelembe veszi a jelölt világnézetét. „Ebből következik, hogy egyetemi tanári kinevezésről más körülmény nem lehet döntő, mint a jelölt tudományos munkájának értéke, amit természetesen sem szavazással sem miniszteri hatalmi szóval nem lehet mérni, hanem csak a szakmabeli tudósok indokolt véleményével.”⁵⁷ Ironikusan így fogalmazza meg a miniszter által elvárt „magyar nemzeti világnézet” mibenlétét: „[m]agyar világnézet ugyanis azt jelenti, hogy előbb voltak a magyarok csak aztán teremtette a jó Isten a világot, mert az események netán megfordított sorrendben történtek, úgy a világkép megítélésében a sajátos magyar nézőpont a már kész világegyetemmel szemben csak fogyatékosan érvényesülhet.”⁵⁸ Hangsúlyozza továbbá, hogy ez a jelenség Európában nem általános, „mert a London University, sőt a legtöbb angol, holland, dán, norvég és számos amerikai egyetem a tanári állás betöltésénél nagyobb hangsúlyt helyez a tudományos minősültségre, mint a „megbízható” világnézetre.”⁵⁹

⁵² Magánhivatalnok és költő. In Tőzsdei Hírlap, 1924. júl. 11.; 1. per – „A Lázadó Krisztus-per.

⁵³ 1. per – „A Lázadó Krisztus-per i.m.

⁵⁴ Érdekes Kúriai ítélet. In Szegei Friss Újság, 1925. máj. 28. 1. per – „A Lázadó Krisztus-per. i.m.

⁵⁵ Fölmentés istengyalázás vádjá alól. In Népszava, 1925. május 29., 1. per – „A Lázadó Krisztus-per. i.m.

⁵⁶ Vámbéry Rusztem: Nyílt levél Bethlen Istvánnak. In Valuch: i.m. 290-293.

⁵⁷ Uo. 290. o.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo. 291. o.

A világnézeti kérdéssel foglalkozik Az egyetem szellem című cikke is, amelyben Vámbéry a vallásosság, hit és hagyomány szellemének a tudományos életre történő negatív hatásairól ír. „Hovatovább tíz esztendeje, hogy a keresztény (magyarul antiszemita) és nemzeti (magyarul feudális) szellem nyíltan vonult be a Pázmány Péter ellenreformátor nevére keresztelt állami egyetemre, amelyet a felekezetre és nemzetiségre való tekintet nélkül adót fizetők keserves fillérei tartanak fenn.”⁶⁰ Az egyetem a tízéves évforduló alkalmából összejövetelt rendezett, egy un. magnum áldomást, melyen részt vettek miniszterek és professzorok, illetve az esztergomi érsek is. Ezen az eseményen hangzott el az „egyetem szelleme” kifejezés, melyet a közoktatási miniszter a mély vallásossággal azonosított. Vámbéry ironikus véleménye szerint „[a]nnyira él és uralkodik ez a szellem, hogy miatta nem tud szóhoz jutni a tudomány szelleme sem [...]”,⁶¹ ugyanakkor az igazság az, hogy „[...] a tudomány szelleme oly mértékben haladt előre, amilyen mértékben a hit és a hagyomány, vagyis az egyeteme szelleme hátrálni kényszerült.”⁶² Végezetül rávilágít a magyar tudományos elit köpönyegforgatására is „[a]lig tíz éve ugyanennek az egyetemnek a professzorai a legszelidebb ellentmondás kísérlete nélkül hallgatták végig az aulában Varjas elvtárs kenetteljes szavait, aki [...] szerint „sorsuk mennyivel kedvezőbb a többi „fejmunkásokénál”, mert naponta akár tíz előadást is tarthatnak, hiszen ez csak torok kérdése. Szótlatlanul nyelték le ezt a piramidális ostobaságot is pedig akkor még [...] Törley sem járt hozzá, hanem csupán a korszerű gersli és kelkáposzta.”⁶³

V. Összegzés

Vámbéry egész életében a demokrácia és a szabadság eszméinek elkötelezett híve volt, következetesen képviselte mind ügyvédi tevékenysége, mind közírói munkássága során az általa vallott polgári értékrendszert. Közíróként számos kérdésben nyilvánult meg a népszámlálástól kezdve a háború, a nacionalizmus, a numerus clausus, vagy éppen az úri középosztály szerinte kirekesztő magatartásával kapcsolatban. Az írásaiban a humánus, a társadalmi igazságosság, és a szolidaritás értékei köszönnek vissza, emellett ironikus, sokszor gunyoros stílusa kifejezetten élvezetes olvasmánnyá teszik a cikkeit.

Ügyvédi tevékenysége során mindvégig az elesettek, a kiszolgáltatottak mellett állt, a Rákosi perben többször hangsúlyozza, hogy bár ő maga nem ért egyet a kommunista eszmékkel, ám a bíróság előtt csak a jog és az igazság számít semmi más. Szerteágazó tudása nemcsak a közéletben, hanem ügyvédként is tetten érhető, védőként előadott irodalmi, történeti, vagy filozófiai példái túlmutatnak az egyébként szokásos száraz jogi érveléseken, igazolva, hogy Vámbéry Ruzstem nem volt más, mint igazi kultúrember.

Irodalomjegyzék

1.per – „A Lázadó Krisztus-per”;

http://archivkiallitasok.archivportal.hu/jozsefattila/elsoper/1_1.html#1t

Barna Barbara: Vámbéry Ruzstem – A kriminológus kultúrember. In Jogi fórum, 2019.03.01. <https://www.jogiforum.hu/arckepcsarnok/2019/03/01/vambery-ruszttem-a-kriminologus-kulturember/>

⁶⁰ Vámbéry Ruzstem: Az egyetem szelleme. In Valuch: i.m. 359. o.

⁶¹ Uo. 360. o.

⁶² Uo. 361. o.

⁶³ Uo. 363. o.

Csécsy Imre: Vámbéry Ruzstem 1872-1948, 452. o. In Századunk, 1948.
<https://adt.arcanum.com/>

Hamza Gábor: Emlékezés Vámbéry Ruzstemre (1872-1948), a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjára.

[https://mta.hu/data/dokumentumok/egyeb_dokumentumok/2022/V%C3%A1mb%C3%A9ry_HAMZA_2022_\(002\).pdf](https://mta.hu/data/dokumentumok/egyeb_dokumentumok/2022/V%C3%A1mb%C3%A9ry_HAMZA_2022_(002).pdf)

Kónyáné Dr. Kutrucz Katalin (szerk): Takács Éva: Vámbéry Ruzstem: Vámbéry Ruzstem emlékkötet, Válogatás Vámbéry Ruzstem műveiből. MTA Magyar Kriminológiai társaság, Budapest, 1986.

Lévay Miklós: Szemelvények Vámbéry Ruzstem munkásságából, észrevételek Vámbéry Ruzstem munkásságáról. In Balogh Judit – Koncz Ibolya Katalin – Szabó István – Tóth J. Zoltán (szerk.): Studia in honorem Istvan Stipta: 65. Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2017, 243-258. o.

Sárosi Péter: Vámbéry Ruzstem: a gondolatszabadság prófétája. In MÉRCE, 2018. november 4.
<https://merce.hu/2018/11/04/vambery-ruzstem-a-gondolatszabadsag-profetaja/>

Valuch Tibor (szerk): A mennyei Pilvax, Századvég, Budapest, 1994.

Valuch Tibor: „Eretnekségek” magyarázója. In Valuch Tibor (szerk): A mennyei Pilvax. Századvég, Budapest, 1994.

Vámbéry- és Viski-Érem. (Magyar Kriminológiai Társaság)
https://www.kriminologia.hu/magyar-kriminologiai-tarsasag_vambery-es-viski-erem

Vámbéry Ruzstem: A Rákosi per, Második az ítéletábrák tárgyalás anyagával is bővített kiadás. Budapest, 1935.

Vámbéry Ruzstem: Nacionalizmus. In Vámbéry Ruzstem: Eretnek magyarázatok a nacionalizmusról, Viktória Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1936.

Vámbéry Ruzstem: Nemzeti és „nemzeti”. In Vámbéry Ruzstem: Eretnek magyarázatok a nacionalizmusról, Viktória Könyvkiadó Vállalat, 1936.

Vámbéry Ruzstem: Az amerikázó gólyamadár. In Valuch Tibor (szerk): A mennyei Pilvax. Századvég, Budapest, 1994.

Vámbéry Ruzstem: Ipszilon, Há és társai. In Valuch Tibor (szerk): A mennyei Pilvax. Századvég, Budapest, 1994.

Vámbéry Ruzstem: „A magyar panama”. In Valuch Tibor (szerk): A mennyei Pilvax. Századvég, Budapest, 1994.

Vámbéry Ruzstem: Liliputiak védik meg Gullivert. In Valuch Tibor (szerk): A mennyei Pilvax. Századvég, Budapest, 1994.

Vámbéry Rusztem: Olimpiász. In Valuch Tibor (szerk): A mennyei Pilvax. Századvég, Budapest, 1994.

Vámbéry Rusztem: Az egyetem szelleme. In Valuch Tibor (szerk): A mennyei Pilvax. Századvég, Budapest, 1994.

Vámbéry Rusztem: A Nobel-díj nyertese. In Valuch Tibor (szerk): A mennyei Pilvax, Századvég, Budapest, 1994.

Vámbéry Rusztem: Nyílt levél Bethlen Istvánnak. In Valuch Tibor (szerk): A mennyei Pilvax. Századvég, Budapest, 1994.

Vámbéry Rusztem: Háború és béke. In Valuch Tibor (szerk): A mennyei Pilvax, Századvég, Budapest. 1994.